

МИНУЛЕ ПОВЕРТАЄТЬСЯ:

До питання створення першої української державної опери

Загальновідомо, що офіційною датою створення державного оперного театру в Україні вважається 1926 рік. Цей рік, коли в Україні одна за одною постали три державні опери в Харкові, Києві та Одесі, фігурує в багатьох довідниках та монографічних дослідженнях. Поза тим, є підстави говорити про те, що справа створення української державної опери розпочалася дещо раніше. Дослідники принаймні неодноразово згадували у цьому зв'язку Українську музичну драму, організовану в Києві 1919 року за більшовицької влади.

В обох вищезазначених випадках рушійною силою виступали державні органи влади, які в мобілізаційному режимі вирішували всі організаційні питання. Але не менш вагомою була участь у цих процесах окремих патріотично налаштованих митців. Зокрема, Українська музична драма створювалася з ініціативи українського актора, співака та режисера Семена Бутовського і за зразком петроградського оперного Театру музичної драми. Це був доволі цікавий досвід діяльності українського музичного театру, що відкрився 28 липня 1919 року оперою Миколи Лисенка «Утоплена» (постановка М. Бонч-Томашевського, сценографія А. Петрицького, диригент М. Багриновський).

Директором Музичної драми призначили колишнього актора Молодого театру Степана Бондарчука, головним диригентом — Михайла Багриновського, завідувачем музично-художньою частиною — композитора Якова Степового, хореографічну групу очолював танцівник і балетмейстер Михайло Мордкін та прима-балерина Маргарита Фроман. Головним художником став Анатолій Петрицький, а на посаду режисерів-постановників запросили Леся Курбаса, Михайла Бонч-Томашевського, Миколу Вороного.

19 серпня 1919 року в Музичній драмі Михайло Мордкін представив прем'єру балету «Азіаде» («Аравійські ночі») на музику Л. Бурго-Дюкудре та І. Гютея, де в мімічній партії Шаха виступив Л. Курбас. Наступною виставою мала бути опера «Тарас Бульба» М. Лисенка, здійснена Курбасом

в оформленні Петрицького, але оскільки 31 серпня 1919 року до Києва увійшли денікінські війська, глядач її так і не побачив.

Досвід Української музичної драми не пройшов повз увагу дослідників української опери. Так, у статті «До історії української опери» надрукованій 1923 року [1], її автор пише про Українську музичну драму як про першу серйозну спробу утворити український оперний театр. «Цілоком було виготовлено “Гальку” та “Тараса Бульбу”... Перекладено було українською мовою лібрето опер: “Князь Ігор”, “Аскольдова могила”. Режисуру взяв на себе Лесь Курбас... Л. Собінов вступив до складу трупи і вивчив українською мовою партію Йонтека в “Гальці”» [1, с. 20].

Крім того, цей же автор наводить приклади кількох спроб утворити українську оперу в Києві на початку 1920-х. Спершу ця ідея виникла в «Українській спілці діячів мистецтва», а восени 1920 року при Губнаросвіті оперні співаки на чолі з М. Микишею, М. Дейнаром та В. Лубенцовим заступали «Театр української опери» і почали готувати «Тараса Бульбу» М. Лисенка. Проте через брак коштів вистава не побачила світла рампи...

Ще одна прикметна спроба українізувати оперний театр в Києві пов'язана з іменем Л. Курбаса. У липні 1922 року між дирекцією Київської опери, що тоді носила ім'я Карла Лібкнехта (в особі антрепренера Михайла Багрова) та Головополітосвітою було укладено договір про обов'язання ставити дві українські опери на сезон. У січні 1923 року дирекція театру анонсувала постановку диригентом Л. Штейнбергом, режисером Л. Курбасом та художником В. Меллером «Тараса Бульби» М. Лисенка. Але ця вистава також не відбулася.

І тоді ж, у січні 1923 року дирекція Оперного театру звернулася до Курбаса з пропозицією поставити українську оперну виставу — «Гальку» С. Монюшка. «Л. Курбас вагався. Чи ж варт витратити сили на таку прем'єру? Коли ж довідався, що артисти співатимуть українською мовою, а хор російською, він категорично зрікся режисури. Тоді згодом Дирекція вирішила перевчити хори українською мовою і знову запросила Л. Курбаса.

Л. Курбас зажадав три тижні на репетиції “Гальки”. Дирекція жажнулася. Почала торгуватися. Менш двох тижнів Л. Курбас не брав. Дирекція зрештою погодилася. Але на режисера нарада з Дирекцією зробила гнітюче враження, і на запрошення приступити до репетицій — Л. Курбас нічого не відповів» [1, с. 21]. Отже, Курбас так до постановки не приступив, а режисером запросили Арнольда Самаріна-Волзьського і 29 березня 1923 року в Київській опері «Гальку» заспівали українською мовою.

Очевидець прем'єри писав: «Постановка, як і всі постановки Оперного театру. Ні нових декорацій, ні нових убрань. Ті ж самі мізансцени, той же

трафарет в грі артистів. Так ішла “Галька” при Бородаю та Брикіні, при Лубковській, в 90-х, в 80-х і т. д.

В останній дії правда була новина: за річкою поставили млини на фоні безмежних просторів поля та води (і ото у Татрах!). Один з млинів навіть крутився. На кону було тихо. Лист не шелохне... Але по той бік річки — завірюха. Крила млину то шалено крутилися, то куняли в промінню вечірнього сонця.

Артисти? Вони всі були добрі. Микиша. Матусевич. Бозенсон, Литвиненко-Вольгемут. Дирекція не поскупилася на солістів. Співали вони українською мовою.

Хор?

Він грав, як належить хоріві — “по всем преданьям старини”. І, вірний традиції віковій, співав на тому волапоці, в котрім не чути слів, а вінегрет із голосівок та шелестівок.

Театр був напівпорожній. Плескали добре. Слухали і дивилися уважно. Але руки режисера Самаріна-Волжського в постановці “Гальки” ніхто не бачив» [1, с. 22].

Зрозуміла річ, що 1923 року з політичних причин автор статті не міг згадати про ще одну спробу створення української опери в Києві. Власне йдеться про організацію українського Державного оперного театру, що мала місце за часів гетьмана Скоропадського восени 1918 року.

Як відомо, покровитель мистецтв гетьман Павло Скоропадський чимало доклався до культурного розвитку України. Це йому українці завдячують створенням Академії мистецтв і двох державних театрів: Державного народного і Державного драматичного, що розпочали роботу восени 1918 року. Тоді ж, восени 1918-го, на сторінках київської преси з'явилися замітки, де йшлося про українізацію Київської опери.

Питання реорганізації Київської опери в 1918 році було пов'язано з іменем Миколи Садовського, якому, за мемуарними переказами, гетьман Скоропадський особисто пообіцяв посаду директора Державної опери, тоді як його брат Панас Саксаганський уже обіймав посаду директора Державного народного театру.

Зокрема, навесні 1918 року Іван Мар'яненко та Микола Садовський мали ознайомити гетьмана із планами театрального відділу щодо утворення української опери. Як з'ясувала дослідниця О. Бачинська: «Особисто Миколі Садовському було доручено створення третього державного театру — Державної опери. На засіданнях Театральної ради, що відбулися 4 і 22 квітня 1918 р., було ухвалено постанову про заснування Державної опери. 23 квітня Театральна рада просила міністра народної освіти затвердити на посаді директора М. Садовського» [2, с. 88].

Відповідно до планів гетьманської влади, очолюваний М. Садовським новий український музичний театр, мав розпочати роботу в приміщенні Міського театру. Відповідно протягом жовтня–листопада 1918 року на сторінках київських газет друкувалося чимало статей з приводу українізації Київської опери та повідомлялося, що Садовський вже веде переговори з Олександром Олесем та Спиридоном Черкасенко щодо перекладів лібрето.

Переконаність у тому, що справа української державної опери таки реалізується давали вже здійснені в театрі Садовського музичні вистави: «Запорожець за Дунаєм» із солістами Марією Литвиненко-Вольгемут, Трохимом Івлевим, де Садовський «танцював як Дункан», опера Миколи Аркаса «Катерина» та ін.

Як повідомляла преса: «Справа з державною оперою виясняється. Остаточою виявилось, що опера відкривається з початком нового театрального сезону. На чолі опери, яко директор стоятиме М. К. Садовський. Оперний будинок нікому з придатних антрепренерів здаватися не буде і переходить в оренду до держави» [4]. «Справа української опери стає на кращий шлях завдяки тій увазі, з якою поставилося відомство мистецтва і національної культури до наших національно-культурних справ. Принципіально рішено, що київський городський театр буде взято в довгу оренду і заведено особливу дирекцію в оперних справах» [3].

Однак будівля Міського театру на той час вже була орендована антрепренером М. Багровим, який не збирався поступатися приміщенням, а вирішив сам узятися за діло. «Дирекція міського оперного театру, — сповіщалося у газеті, — має на увазі з 14 с. м. розпочати вистави українських опер щонеділі по одній опері. З початку буде виставлено “Черевички”, а потім “Тарас Бульба”, “Сільська честь” та. ін. Перша вистава “Черевички” має бути 14. Головні ролі поділені між такими співцями: Оксана — пані Воронець-Монтвід, Солоха — пані Скибицька, Вакула — пан Микиша, Чуб — пан Донець, Чорт — пан Филімонов, Дяк — пан Внуковский, дирижує оперою І. О. Паліцин» [8]. Відтак мрії Садовського очолити державний оперний театр не справилися, а українізація Київської опери пішла іншим шляхом.

Завдяки кмітливості й активності М. Багорова вже 15 листопада 1918 року на сцені Київської опери відбулася перша вистава українською мовою — «Черевички» Петра Чайковського. «Вчора в Київському міському театрі відбулася перша мало не за все існування театру українська вистава. Виконано було оперу Чайковського “Черевички” в перекладі на українську мову. Успіх вистава мала величезний, не зважаючи на цілу низку художніх та технічних хиб. З виконавців найкраще передав свою партію п. Микиша —

артист з добрим голосом, чистою українською вимовою й тонким естетичним смаком. У міру своїх сил до успіху вистави причинилися пані Воронець та Скибицька й пп. Донець (характеристичний голова), Лубенцов, Філіпов та Внуковський. Квитки на виставу було випродавано ще задовго до вчорашнього дня. Це показує, що українська опера має у Києві добрий ґрунт» [7].

Одразу після прем'єри театральний рецензент Федір Близняк опублікував у газеті «Нова Рада» розлогу статтю, присвячену першій постановці «Черевичок» українською мовою. Він критично висловився з приводу музики П. Чайковського і схвально відгукнувся про солістів. «Виконавці прекрасно справлялися з своїм завданням: д-ка Воронець-Монтвід в ролі Оксани блискуче розгорнула — оскільки дозволяли рамки опери свої багаті голосові данні і утворила типовий ліричний образ вередливої й гордовитої української дівчини. Гармонійно виконаний дует (Воронець — Скибицька) коло церкви в 7 картині — був одним із найкращих музичних місць опери.

Микиша (Вакула), Донець (Голова) — особливо останній з властивою їм майстерністю з усіх виконавців найкраще справилися з завданням — надати опері наскільки можливо українського колориту. Що ж до передачі, то д. Микиші бракувало справжньої ковальської суворості й крем'яности, і його Вакула вийшов трохи сентиментальний...

Обставлена опера не погано: особливо мальовничі декорації і взагалі ціла картина української місячної ночі... В останній картині трохи недоречно ліворуч була поставлена декорація не то великоруської “рубленої ізби” — не то якогось хліва. Варто було б замінити цю “ізбу” українською хатою, або хоч горожею. Декорації ж і внутрішня обстановка хат, хата Оксани, Солохи примушують бажати багато кращого, бо ні в одній українській типовій хаті такого розташування вікон, дверей, печі й ін. знайти не можна» [9].

Інший критик також зауважив незугарність сценографії та відзначав високий фаховий рівень солістів-вокалістів. «Після двох сезонної балаканини про заведення замість російської української опери — миська опера зібралася таки виставити “Черевички” Чайковського по лібрето на українській мові. І що Ви гадаєте?! — Хоч обстановка опери убрання були, як і ранки типові ознаки “Вампуки”, одначе співана на українській мові — опера виглядала багацько ціннішою.

Опера була поставлена на українській мові і може ще б виставлялась та трапилося для дирекції театру слухна нагода — наче повіяло вітром на політичному виднокрузі з півночі і дирекція...

Зараз “Черевички” не виставляються як кажуть досвідчені люди, з тої причини, що виставляти по лібрето на російській мові — нібито ніяково зразу, а по лібрето на українській мові — слава Богу, минула потреба!» [5].

Зміни в політичній ситуації 1918 року не сприяли розвитку культури і мистецтва в Україні, а українізації опери й поготів. Але, попри все, справа українізації оперного театру в Києві ще деякий час тривала протягом січня 1919 року. До прикладу, на початку 1919 року російськомовна газета «Последние новости» знову повідомила про передачу Міського театру М. Садовському, назвавши це «реквізицією міського театру». Дійсно, ця справа тягнулася аж до від'їзду уряду Директорії УНР з Києва, оскільки навіть в останні дні січня офіційний «Вістник Української Народної Республіки» подав замітку «Українізація оперного театру» де йшлося про фінансування цього колективу.

При тому, що уже в 1923 році дописувач журналу «Музика» не наважувався згадувати досвід попередньої українізації опери 1918 року, доволі багато з того, що запроваджувалось сто років тому, було використано на хвилі політики українізації середини 1920-х. А вже перше, що почали робити радянські українізатори опери 1920-х, це, як і в 1918 році, перекладати лібрето українською мовою.

До цієї справи, як і раніше, залучалися відомі літератори. Лібрето класичних опер на українську переклала Людмила Старицька-Черняхівська («Орфей» К. Глюка, «Аїда» Дж. Верді, «Фауст» Ш. Гуно, «Чіо-Чіо-сан» Дж. Пуччіні, «Золотий півник» М. Римського-Корсакова). До перекладів долучилися Микола Вороний, Максим Рильський, Микола Бажан, Павло Тичина, Микола Лукаш та ін. Зокрема Павло Тичина переклав «Лоенгрін» Р. Вагнера, «Князь Ігор» О. Бородіна, «Казку про царя Салтана» М. Римського-Корсакова. А Максим Рильський, який працював у Київській опері завідувачем літературною частиною, переклав лібрето понад двадцяти класичних опер, серед яких «Мазепа», «Євгеній Онегін», «Пікова дама» П. Чайковського, «Севільський цирюльник» Дж. Россіні, «Травіатта» Дж. Верді, «Іван Сусанін» М. Глінки.

1 жовтня 1926 року україномовною «Аїдою» Дж. Верді відкрилася Київська державна опера імені Карла Лібкнехта. І хоча про виконання класичних опер українською мовою ходили численні дошкульні анекдоти, а окремі діячі культури називали це «українізацією мумій», на які витрачаються десятки тисяч карбованців державних грошей, бо вважали класичну музичну спадщину архаїчною, українізована київська опера успішно творчо розвивалася.

Прикметно, що чимало солістів, які брали участь у першій українській постановці «Черевичок» 1918 року знову виступали у Київській опері в провідних співочих партіях. Серед них були і Михайло Донець, і Марина Скибицька, і легендарна київська співачка Катерина Воронець-Монтвід. Остання залишила Київ 1919 року і на сцену київської, вже державної,

української опери повернулася саме 1926 року та виступала тут першу половину сезону. Але й на цьому її українська співоча кар'єра не закінчилася: 1944 року, коли їй було вже за шістьдесят, Воронеж-Монтвід виконувала партію Матері в «Катерині» М. Аркаса в Прикарпатському театрі Дрогобича в трупі Йосипа Стадника [6, с. 104].

Створення українського оперного театру стало справою честі та особистих амбіцій багатьох вітчизняних провідних діячів культури в першій половині ХХ століття. До цієї справи долучалися режисери та актори Микола Садовський і Семен Бутовський, літератори і театрознавці Людмила Старицька-Черняхівська й Андрій Ніковський, державні діячі гетьман Павло Скоропадський і народний комісар освіти Олександр Шумський та багато інших. Для влади, можна ствердно говорити, українська державна опера, була, насамперед, ідеологічним іміджевим проектом. І саме в такій якості оперні театри України в другій половині ХХ століття досягли значних мистецьких висот.

Література

1. Аз. До історії української опери у Києві // Музика. 1923. № 2. С. 19–22.
2. Бачинська О. Участь П. Саксаганського і М. Садовського у творенні державних театрів за Гетьманату (за неопублікованими сторінками спогадів М. Садовського) // Науковий семінар «Роль визначних особистостей — митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.», приурочений до дня народження Михайла Петровича Старицького: Матеріали / Упоряд. Н. Грабар, О. Гураль, О. Мокану. Київ, 2015. С. 80–91.
3. Василько Ан. [Ніковський Андрій]. Театр і музика. Українська опера // Нова Рада. 1918. 30 жовт.
4. Державна опера // Нова Рада. 1918. 30 жовт.
5. П. П-ко. Держать ніс по вітру // Нова Рада. 1918. 6 груд.
6. Ревуцький В. По обрію життя. Спогади. Київ: Час, 1998. 344 с.
7. Українська вистава в міському театрі // Відродження. 1918. 16 лист.
8. Українські вистави в міському театрі // Відродження. 1918. 8 лист.
9. Федір Б. [Близнюк Федір]. Опера «Черевички» П. Чайковського // Нова Рада. 1918. 17 лист.